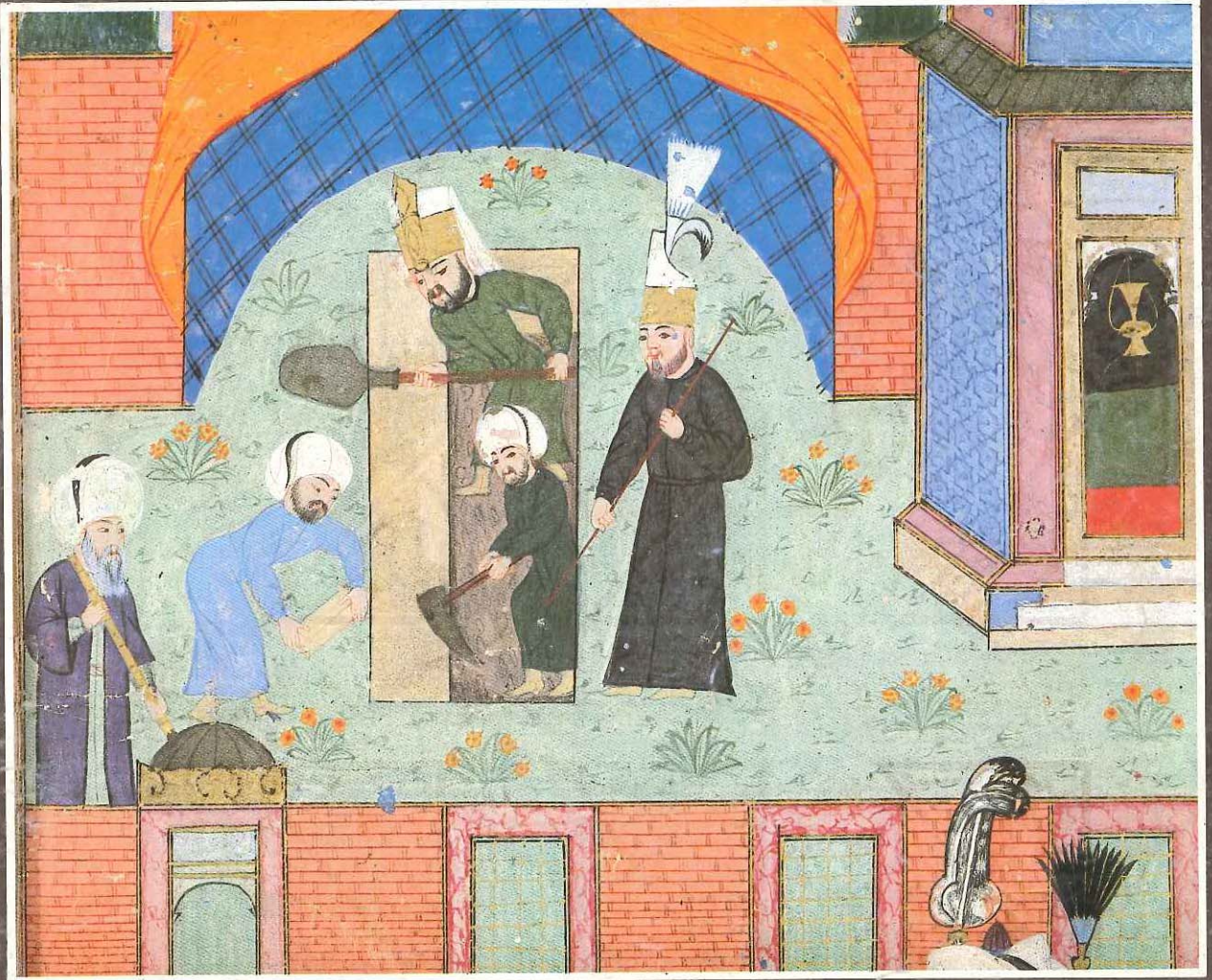

tarih VE toplum

4000 TL (KDV DAHİL)

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / ŞUBAT 1990

74

İletişim Yayınları

Anadolulu Türkofon Hıristiyan Ortodoksların "Ulusal Bilinç"lerini Araştırmaya Yarayan Bir Kaynak Olarak

Karamanlıca Kitapların Önsözleri*

EVANGELIA BALTA

LİTERATÜRDE genel olarak Karamanlı adıyla bilinen ve Türkofon¹ Hıristiyan Ortodoks olup Anadolu'da yaşamış olan toplulukların etnik kimlikleriyle ve hele kökenleriyle ilgili olarak birçok araştırma yayımlanmıştır. Karamanlı deyimi doğal olarak hem sınırlı hem de belirsizdir. Karamanlılar Karaman yöresinde yaşamış topluluklardır. Oysa, ilgi konusu Türkofon Ortodokslar yalnız bu bölgede yaşamamışlar, Kilikya'dan Pontus'a kadar geniş bir alanda bulunmuşlardır; ayrıca, Anadolu'nun öteki Türkofon, ama Türk olmayan topluluklardan da -yani Ermeniler'den ve Yahudiler'den- bir ayrılık göstermektedirler.

Türkofon Ortodoks toplulukların temel olan ve etnik kimliklerini belirleyen "nesnel" özellikleri çelişkilidir. Karamanlı'lar Hıristiyan Ortodoks olup Türkçe konuşurlardı. Etnik yapının iki yanı arasındaki bu karşıtlıktan² -din ve dil karşıtlığından- yola çıkarak bu toplulukların kökeni üzerinde tartışmalı bir araştırmalar dizisi oluşmuştur. Etnik kimlik anlamının saptanması güç olduğundan, bu kimliğin araştırılmasına yeltenildiğinde sorun hep din ve dil sorununa gelip takılmıştır; çünkü bu din-dil öğeleri bu toplulukları belirlemekle birlikte, kökeni gösteren başka verilerin yokluğunda, kesin bir etnik kimliği değerlendirmesini sağlamak için yeterli sayılmamışlardır. Bu düşünce biçiminden kaynaklanarak iki ayrı görüş biçimlenmiştir.³

a) bir görüşe göre bu topluluklar Yunan kökenlidirler ve zorla ya da batı Anadolu'nun kıyılarında yaşayan ve Yunanca konuşan öteki Ortodoks Hıristiyanlardan uzak ve kopuk kaldıklarından Türkçe konuşmaya mecbur kalmışlardır.

b) ikinci görüşe göre ise bu topluluklar Türk soyundan gelmediler; bu insanlar Anadolu ele geçirilmeden önce Bizans toprakları içine girip yerleşmişler ya da Bizans ordusuna paralı asker olarak katılmışlar ve -yeni efendilerinin dillerini benimsemeden- dinlerini değiştirmişlerdir.

Köken konularını bir yana bırakarak

bugüne dek yapılmış olan ve Türkofon Ortodoks toplulukların etnik kimliğini konu edinen araştırmalar, seyyahların yazdıklarına,⁴ misyonerlerin⁵ ya da elçiliklerin⁶ (Yunan ve başka) raporlarına, Yunanistan bilgilerinin görüşlerine (örneğin Yunan Dilini Kurtarma Derneği'nin, ya da Anadolu'lular'ın derneği "İ Anadolu'nun", ya da "Konstantinopolis'in Yunan Edebiyat Derneği'nin dile getirdikleri görüşlere) ya da Megali İdea yanlısı politikacıların görüşlerine dayanmışlardır.⁷

Etnik kimlik sorununa ışık tutan başka bir kaynak Türkofon Ortodokslar'ca yazılmış kitaplardır. Kitaplar eğitimin en elle tutulur ifadesidir; eğitim ise bilincin en tutarlı ifadesi ve varolan bir etnik kimliğin en kesin kanıtıdır:

Bir parantez açıp, Yunan tarih bibliyografyasında "Karamanlı" kitaplar olarak anılan kitaplara değinmek istiyorum.⁸ Sözünü ettiğimiz kitaplar, Türk dilinde, ama Yunan alfabesinin harfleriyle yazılmışlardır. Bu kitaplar Neofitos Mavromatis'in yayımladığı *Hıristiyan İnançın Antolojisi* isimli kitapla 1718 yılında ortaya çıkmaya başlamışlar ve Anadolu Bozgunu'ndan (1922) sonra da, yirminci yüzyılın otuzlu yıllarına kadar yayımlanmaya devam etmişlerdir. Bulabildiğimiz en son örnekler Selanik ve Drama kentlerinde yayımlanmışlardır. Bu "Türkofon Yunan" edebiyatının büyük bir bölümünü Türkçe'ye çevrilen dinî ve âyin kitapları oluşturmuştur; ama lâik kitaplar da (matematik, coğrafya, astronomi, fizik, zanaat kitapları, sözlükler, gazeteler, dergiler, romanlar, kanunnameler, dilbilgileri, tarım bilgileri kapsayan broşürler gibi) doğal olarak ek-sik değildi.⁹

Karamanlıca kitapların etnik bilinç konusunda bize bir bütün olarak sunabileceklerini incelemeyeceğim. Zaten Küçük Asya Araştırmalar Merkezi'nde,¹⁰ bu yönde ayrıntılı ve geniş bir araştırma programı oluşturulmuştur. Planlamakta olduğum bir çalışmanın öncü bölümü sayılabilecek olan bu yazımda, Karamanlıca kitapların önsözlerindeki belirlemelere ve sınırlandırma-

lara dayanarak, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türkofon Yunanlılar'ın kendilerini nasıl nitelediklerini inceleyeceğim.

Doğal olarak elimizdeki bu kitaplardan elimize varan veriler bilgelerin görüşünü yansıtmaktadır; bu önsözler, yazarların, çevirmenlerin ya da yayıncıların doğrudan doğruya yurttaşlarıyla ilişkilerini, ama daha genel olarak da, tüm Osmanlı İmparatorluğu halklarıyla olan ilişkilerini sergilemektedir. Ama dolaylı olarak seslendikleri toplumun da görüşlerini ortaya çıkarabilmektedirler. Bundan dolayı Karamanlıca kitapların önsözleri, bu kitapların yayımlandıkları sürede (1718-1929) Anadolu'da Türkofon Ortodoksların yaşadığı yerlerde geçerli olan anlayışları gösteren veriler olarak görülebilirler.

Araştırmakta olduğumuz konuyla ilgili olarak bizi ilgilendiren veriler, soy ve ulus gibi kavramlara açıklık getiren, bu gibi kavramları belirleyen, aralarında varolan ilişkiyi açıklayan ve ulus'la din arasında varolabilecek ilişkiyi ortaya çıkaran verilerdir. Bu açıdan bakıldıklarında, Karamanlıca kitapların önsözleri dolaylı olarak iki noktada aydınlatıcı olmaktadır:

1) yazarlar ve çevirmenler okuyucularına seslenirken, onlara isimler ve sıfatlar vermekte ve okuyucu çevresiy-le ilişkilerini açıklamaktaydılar;

2) Karamanlıca bir kitabın yazılması ya da çevrilmesini gerektiren nedenler belirtilmekteydi.

Bu araştırmaya girişirken en başta, S.Salaville - E.Dalleggio'nun¹¹ bibliyografyasında bugüne kadar belirtilmiş kitapların önsözlerinin tümünü kullandım. Buna paralel olarak, yaklaşık olarak yüz kadar önsözü seçme yapmadan alıp, yani "karakteristik" olanları ayırmaya çalışmadan, ve bibliyografyanın kapladığı zaman süresini kapsamaya çalışarak, doğrudan Türkçe metinlerle çalıştım. Bu ön aşamada bu önsözlerin tam olarak corpus'larını çıkarmam olanaksızdı; bu aşamada bu gerekli de sayılmıyabilir, çünkü E.Dalleggio'nun arada çıkan Fransızca çevirileri, araştırdığım konularda beni desteklemekte

ve orijinalden sunduğum örnekleri kanıtlamaktaydılar. Karamanlica kitaplarda yer alan ve okuyuculara yönelik hitapların tarih sırasına göre kayıtlarını yaptıktan sonra, bu seslenmelerin (hitapların, adların) sınıflandırmasını yaptım; ve bunu yaparken muhtemelen varolabilecek kronolojik kesitleri saptamaya çalıştım.

Karamanlica yapıtların yazarları ve çevirmenleri, bu önsözlerde okuyucularına hemen her zaman şu sözlerle seslenmişlerdir: Hıristiyanlar, Hıristiyan Ortodokslar, Anadolu Hıristiyanları, Anadolu'nun Hıristiyan Ortodoksları.¹²

Karamanlica kitapların yayımlandığı sürenin ilk yıllarında (o sürede bu yayınların yüzde 95'i dinsel kitaplardı) Hıristiyanlar ya da Anadolu Hıristiyanları sözcükleri kullanılmıştı. Ama Kitabı Mukaddes Şirketi¹³ eylemine başlayıp 1826 yıllarında ilk yayınlarını ortaya çıkarmaya başladığında Hıristiyan adına Ortodokslar sözcüğü eklenecek ve tüm Karamanlica kitaplarda artık bundan böyle bu ibare hep karşımıza çıkacaktır.

Ayrıntılı olarak sınıflandırsak bu sözcükler şu aralıklarda belirmektedirler:

Hıristiyanlar 1743-1918
Hıristiyan Ortodokslar 1718-1884 :
Kitabı Mukaddes Şirketi'nin ortaya çıkmasından (1826) sonra daha sık görülmektedir.
Anadolu Hıristiyanları 1718-1883 :
1802 yılından 1846'ya kadar daha sık.

Yani din, Türkofon Ortodoksların toplumsal bilinçlerinin en büyük payını oluşturuyordu. Din bu insanlara Osmanlı İmparatorluğu içinde tüm öteki topluluklardan bir ayrılık sağlamaktaydı. Müslümanlar'dan ayrılıkları Hıristiyanlık'lardı ve Anadolu'nun Katolik ve Protestanlar'ından ayrılıkları ise Ortodoksluk'lardı. Ayrıca, Anadolu'da yaşadıklarından dolayı, Yunanistanlılardan bir ayrılıkları Anadolu'lu olmalarıydı.

Yazarların okuyucularıyla varolan akrabalıkları söz konusu olduğunda da hemen her zaman bu akrabalığın dine dayandığı da ilginçtir. Okuyucuya dindaş ya da kardeş Hıristiyan diye seslenmektedirler.¹⁴ Bu konuda, Karamanlica edebiyatın bir numaralı temsilcisi Evangelinos Misaylidis'ten bize varan örnekler vardır:¹⁵ 1859 yılındaki bir kitabında, *-Rumca ve Türkçe Mukalemi...* Anatoli gazetesinin yayıncısı¹⁶ adını taşıyordu- E.Misaylidis'in yazdığı ve iki dilde olan bir önsöz görüyoruz; solda Yunanca, sağda Yunan harfleriyle Türkçe. Yunanca metinde bu ki-

tabı "bilimsever soydaşları"¹⁷ için yazdığını belirtmekte ve karşısına çeviriyi yaparken de, yani Türkçe yazarken, "soydaş" kelimesini "dindaş" olarak çevirmiştir.

Karamanlica kitaplarda egemen olan bu dinsel özellik, 20. yüzyılın başından başlayarak çok yavaş bir biçimde görece olarak değişir gibidir.¹⁸ 18. yüzyılda, bir Yunan (Yunanistan) ulusal bilinci yaratacak bir Yunan devletinin daha varolmadığına ve Osmanlı İmparatorluğu içinde halkları belirleyen din olduğuna göre, dinsel özelliğin egemen olması hem doğal hem de akla yakın sayılmalıdır. Ayrıca Doğu Kilisesinin (Ortodoks Patrikhanesi'nin, H.M.) anlayışına göre din kavramı soy'a, soy kavramı ise din'e bağlıydı.¹⁹ Herhalde araştırılmaya değer bir konu, 19. ve 20. yüzyılda Balkanlar'da toplumsal fırtınalar koparken ve ulusal devletler doğarken, bu insanların neden kendilerini Anadolu'nun Hıristiyan Ortodoksları diye belirledikleri ve böylece Osmanlı İmparatorluğu içinde kendilerini ayrı olarak kaldıklarıydı.

Millet sözcüğü de Karamanlica kitaplarının önsözlerinde, Ortodoks Rumiyan Milleti ile Ermeniler, Protestanlar vb. arasındaki farkı işaret etmek amacıyla kullanıldığında gene dinsel bir anlam kapsar gibidir.²⁰ Bu millet sözcüğü 1718'den 1806'ya kadar; ve 1836'dan 1869'a kadar da arada sırada ya da çok seyrek olarak görülmektedir. Özellikle Hattı Hümayun'dan sonra (1869) yok olmakta, ya da hiç olmazsa eskisi gibi sık rastlanmamaktadır. Millet sözcüğü etnik bir içerik edindiğinde Türkofon Ortodoks metinlere pek girmemektedir. Bu sözcük önsözlerde, yazarlar ya da çevirmenler kitabın yazılmasını ya da çevirisini gerektiren nedenleri açıklamaya giriştikleri noktada karşımıza çıkmaktadır. Örneğin milletimizin muhabetleri için,²¹ ya da millet hayrı,²² ya da millet sevincilik²³ gibi. Bir kaç kez sıfat olarak belirmemektedir - millet-sevic gibi - ve yazarın adını tamlamaktadır.²⁴ 1811'de birçok baskı yapmış olan Türk-Grek sözlüğün yazarı Zaharias Ayioritis²⁵ önsözde "filadelfos ve filoyeni ve kardaş sevic" diye adlandırılmaktadır. Yunanca "filoyenis" sıfatı çevrilmektedir; "filadelfos" ise kardaş sevic olarak çevrilmektedir. Bütün bu örneklerden çıkardığımız sonuç, soy'un anlamı millet anlamından kopmamış olduğudur; ya da başka türlü söylersek, etnik içerik, dinsel ya da hiç olmazsa kültürel içeriğe karşı bir üstünlük edinmemiş olduğudur.

Arapça milla (din) sözcüğünden tü-

retilmiş olan millet²⁶ sözcüğü, insanların ait oldukları dinsel topluluğu nitelendirirdi. Bu sözcük bir topluluğun kendini belirlemek ve öteki insanlarla ilişkilerini saptamak için önemli bir etken idi.²⁷ Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman millet'i (Türk ya da Yörük, Kürt, Arap değil) ve Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik ya da Protestan milletleri vardı; ve bunlar dinsel topluluklar olduklarından Fatih Sultan Mehmet'ten beri aynı zamanda politik bir topluluk da oluşturuyorlardı. Ama bu, milletlerin ayrı uluslar oluşturdukları anlamına gelmemektedir. Millet sözcüğü 19. yüzyılın ortalarında anlam değiştirmeye başlamış ve nihayet 20. yüzyılda ulus'la eş anlamlı olmuştur.

Türkofon Ortodoks toplulukların dinsel olarak nitelendirmelerini de ele alan ve temelde din-ulus ilişkilerinin yorumu olan bölümü kapatıp, bu topluluklar için kullanılmış olan, ama pek sık karşılaşmadığımız başka bir nitelendirme türüne geçelim.

Hattı Hümayun'dan daha somut olarak da 1864'den sonra, ve Karamanlica yayınların sonuna dek (1925 yıllarına dek) yazarlar önsözlerin girişlerinde Türkofon Anadolu'lu'ya seslenirken Vatandaşlar, Anadolu'lu vatandaşlar, Ortodoks vatandaşlar sözcüklerini kullandıklarını görüyoruz. Ayrıca kitapların neden yazıldıkları açıklamırken dürtülerin vatan sevgisi olduğu ileriye sürülmektedir.²⁸ Vatandaş sözcüğü "aymı yerde yaşayan" anlamındadır; vatan ise birçok kez karşılaştığımız Yunanca patris sözcüğü ile olduğu gibi doğum ya da yerleşme yeri anlamıyla muhtemelen duygusal ya da başka herhangi bir anlam da taşıyarak kullanılmaktadır. Vatan bu kitaplarda, 18. yüzyıl sonlarındaki Fransızca patrie değil, İngilizce fatherland anlamındadır.²⁹ Zaten sık sık vatanımız Anadolu demek ve başka bir vatanla -yani Batı'daki Yunanistan'la- herhangi bir yanlış anlamaya yer kalmamaktadır. Aynı zamanda, Yunanlılar adını ne denli arsak da bulamayacağız. "Etnik" olarak kendilerinden söz ettiklerinde Rum sözcüğünü kullanmışlar ve çok seyrek olarak, Yunan (Elines) sözcüğü veya bu sözcüğün türevleri kullanıldığında ise, bu dil'i belirleme amacıyla olmuştur.³⁰ Doğal olarak Yunancanın belirtilmesi için kullanılmış olan sıfatlar Rumca lisanı, lisanı Dumi, Dumca ama Lunan lisanı da olmuştur; sonuncusu ise hemen hemen her zaman Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından kullanılmıştır.

R. Davison'a göre, bu insanlar Yunanistan'ın (Greece) dinini taşıdıkları için kendilerine Rum diyorlardı.³¹ Yu-

nan Ortodoks Kilisesi'ne bağlıydılar. Rum milletine bağlı olduklarına göre de "Yunandılar"; bu ise, kaçınılmaz olarak Yunanistan'da kullanıldığı anlamıyla bir Yunan ulusal bilinci taşıdıkları anlamına gelmemekteydi. Kendilerine Rum dedikleri durumlarda da, genellikle Anadolu sözcüğü de birlikte kullanılmıştır; Anadolu Rum'u ya da Anadolu'daki Rum biçiminde.³² Kemal Karpat da aynı görüşü savunmaktadır:³³ "Greek means any Orthodox Christian including any Turkish speaking Karamanli who regarded himself as Greek...A "Turk" can be anyone who belonged to the Muslim millet during the Ottoman time".

I. Valavanis'in bu konularla ilgili bir kitabından ulusal kimlikle ilişkili bir yargısını aktarıyorum:³⁴ "... Anadolu'lu Yunanlı... ulusunun adını bile bilmemektedir. Bugün bir Hıristiyan'a 'sen nesin' diye sorarsanız, çekinmeden 'Hıristiyanım' diye cevap verecektir. 'Peki ama Ermeniler de, Frenkler de, Ruslar da Hıristiyan' dersiniz, o 'Bilmiyorum' diyecektir, 'onlar da İsa'ya inanıyorlar, ama ben Hıristiyan'ım.' 'Acaba Yunan olmuysanız?' diye üstelerseniz, 'Hayır, hiçbir şey değilim, dedim ya ben Hıristiyan'ım' diye cevap verecektir."

Dikkati çeken başka bir özellik ise, bu önsözlerde Yunanca öğrenmenin gerekliliği savunulduğunda, bunun yalnız din nedenlerine dayandırılmakta olduğudur; çünkü, denmektedir, kilisenin metinleri Yunanca yazılmış olup Türkçeye çevrilmeleri zor ya da bütünüyle olanaksızdır.³⁵ Türkçe öğrenmeleri için teşvik edildiklerinde ise (yani Arapça harfleriyle okuyup yazmaları istendiğinde) bu, Osmanlılarla kardeşçe yaşama için ya da resmî görevler alabilmeleri, politikaya karışmaları yahut avukatlık yapmaları için gerekli sayılmıştır.

Hattı Hümayun'dan sonra Tanzimat süresinde rastlanan bu görüşler "Helenotomanizm" anlayışının belirteleridir. Bu inanca göre ıslahatlar benimsenip değerlendirilmeliydi; ayrıca bu inanç Yunanistan kökenli Megali İdea'ya karşı bir cevap olarak alınmalıdır. Bu anlayış ayrıca Türkofon Ortodoks Anadolu'lular'ın, Etnik Merkez'de³⁶ yer alan olaylara karşı takındıkları tutumlarının -sessizlik ve ilgisizliklerinin- ışığında da değerlendirilmelidir.

(Yunancadan çeviren H.Millas)

tarafından Temmuz 1985'de Selânik'te tertiplenmiş olan "Yunanistan ve Anadolu" adlı sempozyuma sunulan -ve *Mnimon* dergisinde (11/1987, s.225-233) yayımlanan- bildirinin ana hatlarını oluşturmaktadır.

¹ Türkofon: Türkçe konuşan, ana dili Türkçe olan, -Çevirenin Notu.

² Elli Skopetea, "Örnek Krallık" ve Megali İdea. Yunanistanda Milli Sorun'un Görünümleri (1830-1880), (doktora tezi), Selânik 1984, s.100. (1830-1880)

³ Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles, London, 1971, University of California Press, s.453, 457. Ayrıca bak: R.Clogg, "The Publication and distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I" *Journal of Ecclesiastical History*, cilt XIX sayı 1 (Nisan 1968) s.57.

⁴ R.Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response," *Nationalism in a non-national state. The Dissolution of the Ottoman Empire*, cildinde, W.Haddad ve W.Ochsenwald(der.), Ohio State University Press, 1977, s.32-33.

⁵ R.Clogg, "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I and II", *Journal of Ecclesiastical History*, cilt XIX, sayı 1 ve 2 (Nisan 1968 - Ekim 1968) s.57-81 ve s.171-193.

⁶ Alkis Panayotopoulos, "The Greeks of Asia Minor 1908-1912. A Social and Political Analysis", Londra 1983 (doktora tezi).

⁷ K. Th. Dimaras, *Yunan Reformu*, Atina 1985, ve aynı yazardan *Yunan Romantizmi*, Atina 1986. Ayrıca bak not 1'deki E.Skopetea'nın araştırmasına.

⁸ S.Salaville-E. Dalleggio, *Karanalidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caracteres grecs*, cilt 1: 1584-1850, Atina 1958, cilt 2: 1851-1865, Atina 1966, cilt 3: 1866-1900, Atina 1974. Bu yazının yazarı tarafından bibliyografya ile ilgili iki cilt daha yayınlanacaktır. Birinci cilt S.Salaville - E.Dalleggio'nun yazıpına eklemeler kapsıyacak, ikinci cilt ise yirminci yüzyılda yayınlanmış kitapları kapsıyacaktır. (Bu iki cilt *Karanalidika. Additions ve Karamanlidika XXe siecle* adlarıyla ve Centre D'etudes D'Asie Mineure tarafından 1987 yılında Atina'da yayınlanmışlardır - Çevirenin Notu.) R.Clogg, "The Greek millet in the Ottoman Empire," *Christians and Jews in the Ottoman Empire* adlı kitapta, B.Braude ve B.Lewis(der.), cilt I, Londra 1982, s.185-186.

⁹ Sp. Vryonis, *y.a.g.e.* sahife 454-455. Ayrıca bak: J.Eckmann, "Die Karamanische Literatur" *Philologiae Turicae Fundamenta*, adlı kitapta, Wisbaaden 1964, cilt 2, sahife 819-835. İ.T.Pampukis, *Pederimiz, Türkofon Yunan edebiyatındaki dinî kitaplarla ilgili birkaç söz*, (Yunanca), Atina, 1961.

¹⁰ Atina'da 1930 yılında kurulmuş olan ve Anadolu'lu Yunan kökenli insanların kültürünü araştıran kurum. -Çevirenin Notu.

¹¹ S.Salaville - E.Dalleggio, *y.a.g.y.*

¹² "Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlar Yunan dilini kaybettikten sonra büyük bir cehalet içinde yaşadıklarından dolayı Kutsal Ortodoks dinimizle ilgili çok az şey biliyorlardı..." *Hıristiyan Dininin Antolojisi, Yani Gülzari İmanı Mesihî* 1803, s.3 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 32). "Rum lisanından Anadolu'da bulunan ve Rumi lisanını bilmeyen Hıristiyan kardeşlerimizin" diyor *Milleti Hıristiyanlığın* adlı kitabın başlığı... 1835 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 71) vb. Ayrıca bak. I. Valavanis, *Mikrasyatika*. Atina 1891, s.26-27 ve D.E.Daniiloğlu, *Anadolu'da kültürün doğusunda önyak olanlar* 1865, s.21-23.

¹³ R.Clogg, "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, I" *Journal of Ecclesiastical History*, cilt XIX, no. 1 (Nisan 1968) s.58.

¹⁴ "...kaldı ki Anadolu'da bulunan Ortodoks Hıristiyan kardeşlerimizin", *Hale Metinei Konsantaniete Bulunur olan Zoodohos Piyi* adlı kitabın başlığından, 1836 (S.Salaville - E.Dalleggio'nun bibliyografyasından, no.80) Ayrıca not 12 deki örneklere bakınız.

¹⁵ S.Hudaverdoğlu - Teodotu, "Türkofon Yunan Edebiyatı 1453-1924", (Yunanca), *Epetiris Eterias Vizantinon Spudon*, 7 (1930) s.303.

¹⁶ S.Salaville - E.Dalleggio, *y.a.g.y.* no. 132.

¹⁷ "Soydaş" olarak çevirdiğimiz sözcük Yunanca'da "omoyenis"tir. "Aynı soydan" anlamını taşımakla birlikte bugün "aynı etnik kökenden" anlamına da kullanılmaktadır. - Çevirenin Notu.

¹⁸ K.Karpat, "Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era," *Christians and Jews in the Ottoman Empire* adlı yapıtta, cilt 1, Londra 1982, sahife 158-162.

¹⁹ Soy: yazar Yunanca (yenos) sözcüğünü kullanmaktadır. Bugünkü anlamı: söz, kuşak [nesil, şecere, ulus]tur - Çevirenin Notu.

²⁰ Les impies Luthériens font leur jeu en tendant à nos nationaux, et surtout aux plus faibles. Leurs pieges avec des intentions diaboliques pour les tromper: "Bu esnalarda mashepsis Luterler'in oyunlarını ve tuzaklarını ve şeytani niyetlerini duyunca bizim millete dolaşıp ebleh kardeşlerimizi yanıltmaya..." *Doğru dinin tayini Platon'dan* adlı Türkofon kitaptan, 1839 (S.Salaville - E.Dalleggio, *y.a.g.y.*, no. 264).

ve Ortodoks Rumian milleti kilisesi ile Ortodoks Ermenian milleti kilisesi..." *Ecvipei diniye... Kokonios oğlu Samuil'den* adlı kitabın başlığından, 1864 (S.Salaville - E.Dalleggio, no.146).

²¹ *Baharı heyat... Serafim...*, adlı kitabın başlığından, 1783 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 19)

²² *İnsanın Hıristiyanca ve Memlekette...* adlı kitabın önsözünde, 1869 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 163).

²³ *İnsa Papa Yeorgios İkonomaston* adlı kitabın başlığından, 1836 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 79).

²⁴ "Can helastıy bahçese tarifiye" adlı kitabın önsözünden, 1835 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 70).

²⁵ *Aziz Apostolos'ların...* 1811, sahife 4-7. (S.Salaville - E.Dalleggio no. 45).

²⁶ B.Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra 1966, sahife 329.

²⁷ Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton University Press, 1962, s.189-190. K.Karpat, *y.a.g.y.*, s.142-143. R.Davison, *y.a.g.y.*, s.33.

²⁸ *Nuri Ortodoksia...* İstanbul 1885, s.1-6 (S.Salaville - E.Dalleggio, no.239). Ayrıca, *Anadol Turikikleri...* s.5-9 (S.Salaville - E.Dalleggio no.305).

²⁹ B.Lewis, *y.a.g.y.*, s.328-329. Ayrıca Ş.Mardin, *y.a.g.y.*, s.326.

³⁰ "Elinas lisanından..." *Ieron Anathisma* adlı kitabın başlığından... 1812 (S.Salaville - E.Dalleggio, no.229). "Elinika Lisanini..." *Nea methodos* adlı kitabın başlığından, 1885 (S.Salaville - E.Dalleggio, no.229).

³¹ R.Davison. *y.a.g.y.* s.3

³² *Mikrasyatikon İmeroloyion o Astir 1913. Anatoli Rumlarına mahsus ilmi, edebi, fenni, muşavver salname...* Konstantinopolis 1912.

³³ K.Karpat, *y.a.g.y.*, s.165.

³⁴ İoakim Valavanis, "Mikrasyatika", Atina 1891, sahife 26-27. yunanca dilindedir.

³⁵ "İbadetname"... 1844, s.123-128 (S.Salaville - E.Dalleggio, no. 107).

³⁶ Etnik Merkez = Yunanistan - Çevirenin Notu.

* Bu yazı "Modern Greek Studies Association"